

Вайт прикладає до тропологічних категорій [LaCapra 1983, 76]. Лакапра переконує, що основою наукового пошуку Гейдена Вайта все ж таки є метафізичне прагнення повної присутності та повного значення.

1. *Burke K. Four Master Tropes // A Grammar of Motives.* – New York: Georg Braziller, 1945. 2. *Cohn D. Signposts of Fictionality: A Narratological Perspective // Poetics Today.* – №11. – 1990. 3. *Engler B. The Dismemberment of Clio: Fictionality, Narrativity, and the Construction of Historical Reality in Historiographic Metafiction // Historiographic Metafiction in 'Modern American and Canadian Literature / [eds. B. Engler, K. Müller].* – Ferdinand Schöningh, 1994. 4. *LaCapra D. History and Criticism.* – Ithaca : Cornell UP, 1985. 5. *LaCapra D. Rethinking Intellectual History: Texts, Context, Language.* – Ithaca : Cornell UP, 1983. 6. *Nünning A. Von historischer Fiktion zu historiographischer Metafiktion.* – Trier : Wissenschaftlicher Verlag Trier, 1995. – Vol.1. 7. *White H. The Fiction of Factual Representation // The Literature of Fact: Selected Papers from the English Institute / [ed. Angus Fletcher].* – New York: Columbia UP, 1976. 8. *White H. The Historical Text as Literary Artefact // The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding / [eds. Robert H. Canary, Henry Kozicki].* – Madison : Wisconsin UP, 1978. 9. *White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe.* – Baltimore : John Hopkins UP, 1973. 10. *White H. Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism.* – Baltimore : John Hopkins UP, 1978.

Борисюк І.В., к.філол.н., доц.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

КОНЦЕПТИ “СВОГО” І “ЧУЖОГО” ПРОСТОРУ В ДИЛОГІІ Б.ГРИНЧЕНКА “СЕРЕД ТЕМНОЇ НОЧІ” Й “ПІД ТИХИМИ ВЕРБАМИ”

У статті зроблено спробу дослідити трансформацію наріжних для традиційної культури концептів “свого” й “чужого” простору в прозі Б.Грінченка. Особливу увагу приділено проблемі актуалізації архаїчних архетипів.

Ключові слова: «свій простір», «чужий простір», архетип, опозиція, концепт.

В статье сделана попытка исследовать трансформацию центральных для традиционной культуры концептов «своего» и «чужого» пространства в прозе Б.Гринченко. Особенное внимание уделено проблеме актуализации архаичных архетипов.

Ключевые слова: «свое пространство», «чужое пространство», архетип, оппозиция, концепт.

The article is an attempt at researching the transformation of the central in the traditional culture concepts of “our” and “alien” in B.Hrinchenko’s novels. Special attention is accorded to the problem of actualization of archaic archetypes.

Key words: “our space”, “alien space”, archetype, opposition, concept.

Традиційний світ сільського життя з притаманними йому морально-етичними нормами, родинними цінностями та звичаєвістю постає в прозі Б.Грінченка захитаним, ущербним, підваженим і зовнішніми, й внутрішніми руйнівними змінами. Ці зміни найочевидніше стосуються родини як точки відліку ціннісних орієнтацій патріархального суспільства і найтрагічніше виявляються в її занепаді. Зникає звичний, “свій” патріархального села. В традиційній народній культурі семантична опозиція “свого” та “чужого” простору вважається однією з центральних. Сам простір мислиться як сукупність концентричних кіл, при цьому людина та її найближче оточення перебувають у центрі, а “чужість” зростає в міру віддалення від центру. “Свій” (культурний) простір через ряд меж переходить у “чужий” (природний), який, у свою чергу, межує чи отожднюється з потойбічним світом [3; 581]. Простір діалогії Б.Грінченка чітко поділено на “свій” і “чужий”. “Свій” простір окреслює сферу патріархального села, асоціюється з українським, мужицьким і протистоїть “великоруському” панському місту, що є таки “чужим” (географічно, соціально й культурно), а не просто інакшим. Проте й монолітність “свого” простору виявляється далеко не очевидною, а його етичний вимір не завжди оцінюється як норма.

Головні герої Грінченкової діалогії – троє братів Сивашів – уже не належать до патріархального світу села, як належали до нього їхні батьки, дід Дорош, Гаїнка. В романах “Серед темної ночі” та “Під тихими вербами” Б.Грінченко несвідомо орієнтується на казкову триперсонажну матрицю (троє синів, найменший із яких – дурень), вибудовуючи різні моделі виходу за рамки традиційної сільської культури. Для Романа та Зінька такою моделлю є ініціація, для Дениса – порушення табу. Річ у тім, що основними етапами статевої ініціації в архаїчних та традиційних суспільствах є ізоляція неофіта, його символічне знищення, відродження в новому вигляді та включення до спільноти [1; 163]. Таким ритуальним аналогом “чужого” простору для Романа стає солдатчина й наступне перебування в місті. Отже, Роман проходить перші три етапи ініціації: він тривалий час перебуває в “чужому” просторі, де вмирає як представник патріархального села й відроджується як представник нібито міської культури.

Після повернення додому Роман усіляко акцентує на своїй інакшості: його міський одяг, намагання говорити “по-образованному”, небажання братися до традиційної сільської роботи, зневага до “простих мужиків”, зміна уподобань і звичок мають означати повний розрив із сільською патріархальною культурою. Проте ніде він не почувується таким сільським, як у місті, куди тікає після розриву з родиною. Міська географія, середовище, спосіб життя, що його він змушений весті, призводять до більшого відчуження, ніж у сільському оточенні. Хоч як це парадоксально, саме в місті відбувається четвертий етап Романової ініціації – реінкорпорація до сільської спільноти. Попри те, що “штаб-квартира” зграї злочинців, до якої пристає Роман, знаходиться в місті, коноводство є типово сільським явищем і поза селом не може існувати. Роман, відкинутий і селом, і містом, віднаходить своє місце в структурі соціуму як маргінал саме сільської культури. Село не пускає Романа, й він повертається до нього бодай через помсту, крадіжку й підпал.

Медіальність, перебування на межі, бездомність як метафізична категорія є наріжними для роману “Серед темної ночі”. Роман позбавлений “свого” простору не тільки в буденному, ужитковому сенсі (спадщина, дім, родина): для нього зруйновано етичну

вісь “свого” простору, тобто того комплексу моральних і культурних цінностей, який визначав його буття у світі, а не тільки місце в соціумі. Б.Грінченко повсякчас акцентує на знаках порушення традиційної звичаєвості: пройшовши вулицею, Роман не привітався до людей, погордував товариством “простих” хлопців та дівчат, занапастив Левантину, доки згодом не став вигнанцем і не опинився на найнижчому шаблі соціальної ієрархії як коновод і палій. Медіальною постаттю є й Левантина, що її сільський соціум сприймає як чужу. Дочка наймички й сама наймичка, позашлюбне дитя селянки й пана, наділена “делікатною” панською вродою, що не відповідає сільським канонам краси й так приваблює Романа й Зінька, покритка й вигнанка – ці фактори відчуження від початку ставлять Левантину обік сільської громади.

Втрата “свого” простору й себе у цьому просторі відбувається й на рівні втрати імені. Роман свідомо зрікається родового імені, називаючи себе Сивашовим на російській копил. Кризу самоідентифікації найяскравіше представлено в заключній сцені роману “Серед темної ночі”, коли заскочений на гарячому Роман намагається прикрити обличчя руками. На символічному рівні цей жест означає страх “втратити обличчя”, тобто позбутися імені. Отже, в підсвідомості Романа розрив із родом є нестаточним і поверховим; страх бути ідентифікованим як “Роман, син Сиваша”, тобто пов’язати своє ім’я з нинішнім “Я” злочинця й маргінала, переважає навіть страх перед тортурами й смертю. Хоча цей жест має й інший сенс: дізнавшись, що коноводом є “свій”, люди звиріють і мстяться з подвоєною ненавистю. Втрачає ім’я й Романова кохана. Під час суду звичне для неї “Левантина” виправляють на “правильне” Валентина. Оскільки, відповідно до традиційних уявлень, назва речі нерозривно пов’язана з самою річчю, а ім’я співвідноситься з внутрішньою сутністю людини [4; 320], зміна імені впливає і на його носія. Під “не тим” іменем Левантина проживає “не те” життя. Проте втрачаючи ім’я, Левантина втрачає й життя: хоч і виправдана судом, вона помирає у в’язниці. У випадку Романа й Левантини йдеться не тільки про втрату “свого” простору, а й себе в позірно “своєму” просторі патріархального села. Втрата себе відбувається як втрата статусу: патріархальне сільське суспільство ганьбить дівчину за позашлюбну дитину. Отже, патріархальна система цінностей не збігається з ціннісною шкалою персонажів, означених як позитивні (Левантина, Зінько). Відповідно до Зінькової “правди”, Левантина підкоряється законам серця, а це підносить її *над* морально-етичною шкалою суспільства.

Б.Грінченко дуже уважний до добору імен своїх персонажів. Церковне “Гаїанія” перетворюється на сільське “Гаїнка”; письменник етимологічно зближує ім’я Зінькової дружини зі словом “гай”. В романі “Під тихими вербами” Гаїнка, як і дід Дорош, є носієм міфологічної, пантеїстичної свідомості, що її як вияв забобонності з ледь презирливим усміхом відкидає критичний раціоналізм Зінька. Текст роману доводить, що ім’я Гаїнка для головної героїні роману було вибране не випадково, оскільки постійно підкреслюється її зв’язок із зеленню і квітами. З певною мірою умовності можна сказати, що постать Зінькової дружини зближується з міфологічними постатями Богинь рослинності (слов’янські русалки, Лада, Леля, грецька Персефона, шумерська Інанна, аккадська Іштар, єгипетська Тефнут тощо). Проте міфологічні архетипи у прозі Б.Грінченка зазнають суттєвої ревізії. У багатьох архаїчних міфологіях Богиня рослинності є одночасно Богинею земної любові, родючості, плідності. Проте щасливе подружжя Зінько і Гаїнка не мають дітей, і цей сюжетний хід є далеко не випадковим. Річ у тім, що Богиня життя

завжди наділена другою іпостассю, у певні ритуальні моменти являючи свою суть як Богиня смерті. У багатьох міфологіях Богиня життя і зростання є одночасно Богинею смерті й занепаду (варто згадати шумеро-аккадську Інанну-Іштар, фінікійську Астарту, хурритську Шаушку, малоазійську Кібелу, індійську Калі-Дугу, грецьку Деметру), пов'язаних як із материнством, так і з таємними знаннями про потойбічний світ [2; 51]. Не давши продовження Зінькового роду, тобто не виявивши свою іпостась Богині життя, Гаїнка стає втіленням Богині смерті й мимовільним знаряддям убивства чоловіка.

Самоук Зінько, пройшовши ініціацію “наукою”, повертається до соціуму, проте залишається чужим у своїй громаді. З позиції вжитково-практичного глузду, що його втілюють Денис, Остап, Рябченко, Копаниця та інші, він є дурнем (таким чином спрацьовує триперсонажна казкова матриця, відповідно до якої найменший син є дурником). Зінько так само бунтує проти патріархального сільського укладу, як і Роман. Зінько сперечається з батьком, наголошуючи, що не все те добре, що старе, оступається за згнаньблену Левантину, в душі жіночої емансипації розмірковує про те, що “правда” мусить бути одна й для парубка, й для дівчини. Денис, старший із братів Сивашів, на перший погляд є втіленням традиційних якостей, цінваних патріархальною сільською культурою. Та з погляду традиційних цінностей Денис вчиняє більший злочин, ніж відступництво Романа, зневаживши рід, поставши проти неписаних родових законів. Дуже важливо, що у Б.Грінченка Денис заслуговує на більший осуд, ніж Роман, оскільки він не зазнав впливу “чужого” середовища, як його брат, проте так само опинився поза межами “свого” соціуму в етичному плані. Отже, криза патріархальності в диології Б.Грінченка відбувається не тільки внаслідок руйнівного впливу “чужої” міської культури, а фактично культури колонізатора, яка підважує передусім етичний первень сільської, “своєї”, культури. Кризові явища руйнують основи патріархальної культури і зсередини – як моральний переступ, як поневаження родової моралі.

Те, що криза патріархальності в прозі Б.Грінченка не є власне тільки наслідком зудару “своєї” та “чужої” культур, доводить звернення письменника, бодай і невідоме, до міфологічних моделей інцесту й братовбивства, які пов'язують між собою трьох братів Сивашів. Денис є непрямим винуватцем Зінькової смерті та Романового падіння, що його можна прирівняти до смерті. Мотив братовбивства, пом'якшений в ситуації сюжетних колізій, що відбуваються з головними героями, реалізується в романі “Під тихими вербами” в історії братів Панаса, Івана та Грицька Момотів. Братовбивство, яке в рамках традиційної культури є переступом проти Матері-Землі, здійснене саме через землю. Симптоматично, що переляканий власним злочином Панас вирішує інсценізувати самогубство Грицька, повісивши труп у сінях: таким чином мертве тіло Грицька *не торкається землі*, через яку його було вбито. Вельми характерно й те, що в хворобливих видіннях Івана його переслідує звук тертя віжок об бантину, спрямовуючи погляд вгору, тобто земля як причина злочину ніби відходить для Івана на другий план. Так само бажання Зінька взяти за дружину “братову покритку” є пом'якшеним варіантом інцесту. Цікаво, що інцест, один із найгірших переступів проти роду, не виглядає гріхом в очах Зінька, який розцінює свій намір відповідно до “своєї правди”. Отже, деякі норми традиційної моралі здаються Зінькові застарілими й нерациональними: саме це можна розцінювати як знак внутрішньої кризи патріархальної культури.

Отже, кризу патріархальності, представлену в діалогії Б.Грінченка “Серед темної ночі” та “Під тихими вербами”, не можна пояснити тільки контактом “своєї” та “чужої” культур, за умов якого під натиском “чужої” культури витісняються патріархальні культурні цінності. Ущербною є сама структура, нездатна стати початком для чогось нового. Зміненими суспільними обставинами та пов’язаною з цим зміною ролі жінки підважено незаперечну роль родини, яка є наріжним каменем патріархальної культури. Навіть для представників “своєї” культури, які ідентифікують себе з нею, актуальними стають інша “правда”, інші морально-етичні норми, які виходять за межі традиційних і набувають обрисів “іншого” всередині “свого”.

1. *Новик Е.С.* Обряд и фольклор в сибирском шаманизме: Опыт сопоставления структур. — М.: Наука, 1984. 2. *Павленко Ю.В.* Дохристиянські вірування давнього населення України. — К.: Либідь, 2002. 3. *Славянские древности.* Этнологический словарь / Под ред. Толстого Н. И. — Т. 4. — М.: Международные отношения, 2009. — 656 с. 4. *Трубачев О.Н.* Славянская этимология и праславянская народная культура // X Международный съезд славистов (София, сентябрь 1988): Славянское языкознание. Доклады советской делегации / Отв. ред. акад. Н.И. Толстой. — М.: Наука, 1988. — С. 320.

Величко М. П., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

АНДАЛУЗЬКА ПОЕЗИЯ (VIII-XIV СТ.) В ОЦІНЦІ А. КРИМСЬКОГО

У статті проаналізовано погляди видатного українського сходознавця А.Кримського на становлення і розвиток андалузської середньовічної лірики.

Ключові слова: *поетика, жанр, мотив, лірика.*

В статье проанализированы взгляды выдающегося ученого А.Крымского на становление и развитие андалусской средневековой лирики.

Ключевые слова: *поэтика, жанр, мотив, лирика.*

In the article there have been analyzed A.Krymskiy's views on the formation and development andalus medieval lyric poetry.

Key words: *poetics, genre, motif, lyrics.*

В останні десятиліття ідея міжнародної співдружності і глобалізації поширюється між різними народами світу. вивчення арабської літератури, однієї з найстаріших літератур у світі, цікавить все прогресивне людство. Арабська Іспанія вже досить тривалий час є предметом вивчення українських, російських західноєвропейських вчених сходознавців. Цій проблемі приділяли увагу Х.Рібера, Е.Гарсія-Гомес, В.Розен та ін. Не залишився осторонь досліджень арабо-іспанської середньовічної літератури і Агатангел Кримський.